

วัฒนธรรมการบริโภคของครัวเรือนแรงงานชนเมืองขอนแก่น

กฤษฎา บังจําเญ่¹ และ ธนพฤกษ์ ชามะรัต²

^{1,2}สาขาวิชาพัฒนสังคม คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์

^{1,2} มหาวิทยาลัยขอนแก่น

บทคัดย่อ

ชนเมืองขอนแก่นมีการขยายตัวอย่างรวดเร็วจากปรากฏการณ์การกลายเป็นเมือง พื้นที่เมืองขอนแก่นเริ่มขยายตัวลงสู่พื้นที่ชนเมือง ทำให้ครัวเรือนแรงงานชนเมืองได้รับผลกระทบทางด้านการเข้าถึงและการครอบครองทรัพยากรในการดำรงชีพเป็นอย่างมาก ดังนั้นงานวิจัยครั้งนี้จึงมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาวัฒนธรรมการบริโภคของครัวเรือนแรงงานชนเมืองขอนแก่นที่ได้รับผลกระทบจากการกลายเป็นเมือง โดยใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ หน่วยวิเคราะห์ในการวิจัยคือระดับครัวเรือน เก็บรวบรวมข้อมูลโดยใช้แนวทางการสัมภาษณ์เพื่อสัมภาษณ์เชิงลึกครัวเรือนแรงงานชนเมือง 15 ครัวเรือน พร้อมทั้งการสนทนากลุ่ม ตลอดจนใช้การสังเกตแบบมีส่วนร่วมและไม่มีส่วนร่วม พื้นที่ในการวิจัยคือบ้านเปิด บ้านเลิงเปือย บ้านสำราญ อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น วิเคราะห์ข้อมูลโดยวิธีการวิเคราะห์เนื้อหาและใช้โปรแกรม ATLAS.ti

ผลการวิจัยพบว่า การขยายตัวของเมืองขอนแก่นในพื้นที่ชนเมืองมีลักษณะการเปลี่ยนแปลงสองลักษณะคือ 1) การเปลี่ยนแปลงด้านกายภาพของพื้นที่ชนเมือง ได้แก่ ถนน ที่อยู่อาศัย โรงงานอุตสาหกรรม และตลาด 2) การเปลี่ยนแปลงด้านกิจกรรมเมือง ได้แก่ การใช้ประโยชน์จากที่ดิน วิถีชีวิต อาชีพที่หลากหลายจากปรากฏการณ์การกลายเป็นเมืองดังกล่าวส่งผลกระทบต่อวัฒนธรรมการบริโภคที่เปลี่ยนแปลงไปของครัวเรือนแรงงานชนเมืองขอนแก่นในสองลักษณะเช่นกัน คือ 1) วิถีความเป็นอยู่ เปลี่ยนจากการหาอยู่หากินมาเป็นซื้ออยู่ซื้อกิน และ 2) ระดับการบริโภค เปลี่ยนเป็นการบริโภคเชิงสัญลักษณ์และความหมาย

คำสำคัญ ; วัฒนธรรมการบริโภค, ครัวเรือนแรงงาน, ชนเมืองขอนแก่น

Consumption Culture of Labor Households in Khon Kaen Peri-Urban

Kritsada Phatchaney¹ and Thanapauge Chamaratana²

^{1,2} Department of Social Development, Faculty of Humanities and Social Science

^{1,2} Khon Kaen University

Abstract

Khon Kaen peri-urban was rapidly changed by urbanization phenomenon. While the urban area has been expanded to the peri-urban area, the labor households in Khon Kaen peri-urban were problematic from accession and holding of capital assets. This research aims to study the impacts of the livelihood resource of the households in Khon Kaen peri-urban. The methodology adopted qualitative research with household level as the unit of analysis. The research instruments were interview guidelines for in-depth interview with 15 labor households who are multiple occupations, focus group discussion, and participatory and non-participatory observations. There are three study sites in Khon Kaen peri-urban area: Ban Pet, Ban Loeng Pueai and Ban Sam Ran. Contents analysis with ATLAS.ti. program was used.

The results indicated two types of peri-urban area expansion; physical change such as roads, housing, industrial factories and markets, and livelihood and activity change such as land use and various occupation. By these expansion impacts of urbanization toward consumption culture of Labor Households in Khon Kaen Peri-Urban into two aspects: 1) life style change to buying and 2) consumption level change to meaningful.

Keywords ; Consumption, Culture labor households, Khon Kaen peri-urban

บทนำ

การกลายเป็นเมือง (Urbanization) เริ่มต้นอย่างชัดเจนในทศวรรษที่ 20 และ 21 เนื่องจากการเคลื่อนย้ายของประชากรเข้ามาอยู่อาศัยในเมืองเพิ่มขึ้นอย่างไม่หยุดนิ่ง โดยประชากรเข้ามาอาศัยในเมืองนั้นเพื่อมองหาโอกาสที่ดีของคุณภาพชีวิต ทำให้เกิดผลกระทบทั้งบวกและลบต่อความเป็นอยู่และการทำงาน (Zhang, 2016) โดยเฉพาะอย่างยิ่งในประเทศที่กำลังพัฒนามีแนวโน้มการกลายเป็นเมืองที่สูงขึ้น อนาคตในปี ค.ศ. 2050 ประเทศที่กำลังพัฒนาจะมีการขยายตัวของประชากรที่เข้าสู่เมืองคิดเป็นร้อยละ 57 (United Nations, 2015) ส่วนใหญ่อยู่ในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เช่น ประเทศมาเลเซีย ประเทศอินโดนีเซีย ประเทศฟิลิปปินส์ และประเทศไทย เป็นต้น ซึ่งประเทศที่กำลังพัฒนาเหล่านี้ต่างได้รับผลกระทบจากการกลายเป็นเมืองเช่นเดียวกัน การกลายเป็นเมืองช่วยสร้างโอกาสและความท้าทายไม่เพียงแต่ด้านประชากรที่อาศัยอยู่ในเขตเมืองและผู้บริหารจัดการเมืองเท่านั้น หากแต่อาจยังส่งผลกระทบต่อสมาชิกในครัวเรือนแรงงานชนเมืองที่ให้ความสำคัญต่อการบริโภคตามกระแสสังคมตะวันตก ยึดความสะดวกสบาย ความทันสมัยในการดำรงชีพ (บัวพันธ์พรหมพักพิง, 2558) นอกจากนี้การกลายเป็นเมืองนั้นยังเป็นหนึ่งปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการบริโภคของครัวเรือนแรงงานชนเมือง (กฤษฎา ปัจจำเนย์ และธนพฤกษ์ ชามะรัตน์, 2559)

ปี ค.ศ. 1950 จากข้อมูลของสหประชาชาติ พบว่า มากกว่าสองในสามของประชากรทั่วโลกอาศัยอยู่ในชนบทเป็นหลัก คิดเป็นร้อยละ 70 แต่ทว่าประชากรในชนบทเริ่มย้ายเข้ามาตั้งถิ่นฐานในเมืองเพิ่มมากขึ้น กระทั่งทำให้ปี ค.ศ. 2010 และปี ค.ศ. 2030 ประชากรโลกอาศัยอยู่ในพื้นที่เมืองเพิ่มขึ้นร้อยละ 60 และ 70 ตามลำดับ และในปี ค.ศ. 2050 จะมีประชากรอยู่ในเมืองคิดเป็นร้อยละ 80 ทั่วโลก (United Nations, 2015) สำหรับทวีปเอเชียช่วงปี ค.ศ. 1950 มีประชากรอาศัยอยู่ในพื้นที่เมืองทั้งหมด 232 ล้านคน คิดเป็นร้อยละ 17 ต่อมาปี ค.ศ. 2005 มีประชากรอาศัยอยู่ในพื้นที่เมืองเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว โดยมีจำนวนประชากรเมืองทั้งหมด 1,562 ล้านคน หรือคิดเป็นร้อยละ 40 ซึ่งมีแนวโน้มส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางด้านประชากรเพิ่มขึ้นในปี ค.ศ. 2030 เป็น 2,664 ล้านคน หรือคิดเป็นร้อยละ 55 ของประชากรทั้งหมดในทวีปเอเชีย (Roberts and Kanaley, 2006)

ทวีปเอเชียเกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างเห็นได้ชัดเจนในด้านประชากร ดังสะท้อนได้จากสภาพปัญหาและอุปสรรคที่เกิดขึ้นในพื้นที่เมืองที่มีแนวโน้มการกลายเป็นเมืองในชนเมืองที่สูงขึ้นอย่างต่อเนื่องในประเทศที่สำคัญ (UN-Habitat, 2012) สำหรับเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ช่วงปี ค.ศ.1950 มีประชากรอาศัยอยู่ในเมืองคิดเป็นร้อยละ 15.5 ของประชากรทั้งหมด ต่อมาปี ค.ศ. 2010 มีประชากรอาศัยในเมืองเพิ่มขึ้นคิดเป็นร้อยละ 41.8 หรือประมาณ 250 ล้านคน และในอนาคตปี ค.ศ. 2025 ประชากรที่อยู่ในเมืองของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้มีแนวโน้มเพิ่มขึ้นคิดเป็นร้อยละ 50 เมื่อพิจารณาโดยรวมแล้วประเทศในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ทั้งหมด 11 ประเทศ มีความเป็นเมืองในปัจจุบันนี้คิดรวมกันเป็นร้อยละ 41.8 ส่วนประเทศไทยมีความเป็นเมืองคิดเป็นร้อยละ 34.0 อยู่ลำดับที่ 6 ของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ (Sheng, 2013)

ประเทศไทย ช่วงปี พ.ศ. 2513 ได้นำทฤษฎีการพัฒนาเมืองศูนย์กลางระดับรอง (Secondary Growth Pole) เข้ามาใช้เป็นนโยบายการพัฒนาประเทศ โดยมุ่งเน้นการกระจายรายได้ และสร้างความเจริญก้าวหน้าไปสู่ภูมิภาคของประเทศไทย เริ่มพัฒนามนิคมอุตสาหกรรมในเมืองหลักของภูมิภาค (Phuttharak, 2014) ทำให้เมืองขอนแก่นมีปัจจัยขับเคลื่อนการเปลี่ยนแปลงของความเป็นเมือง จากการกลายเป็นเมืองสู่พื้นที่ชนบท ซึ่งดึงดูดแรงงานเข้ามาทำงานในเมืองขอนแก่น ส่งกระทบด้านบวกเพิ่มมากขึ้นต่อ “ครัวเรือนแรงงาน” ในพื้นที่ชนเมืองขอนแก่น ได้แก่ การบริโภค รายได้ การให้บริการด้านสุขภาพ โอกาสในการมีงานทำของสตรี การมีส่วนร่วมของสตรีในการตัดสินใจภายในครอบครัว การเพิ่มโอกาสทางการศึกษา และโอกาสในการมีงานทำที่หลากหลาย ครัวเรือนในพื้นที่ชนเมืองมีทัศนคติเชิงบวกต่อความเป็นเมือง ในด้านการบริหารจัดการท้องถิ่น อย่างไรก็ตามการกลายเป็นเมืองในพื้นที่ชนเมือง (Peri-Urban Area) จังหวัดขอนแก่นยังส่งผลกระทบต่อครัวเรือนทางด้านลบ (Thongyou, Sosamphanh, Chamaratana, Phongsiri, 2014) หากแต่แล้วยังพบปัญหาด้านลบที่ส่งผลกระทบต่อความเปราะบางของครัวเรือนชนเมือง ได้แก่ ด้านความไม่ปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน การสูญเสียที่ดินทำกินของผู้อยู่อาศัยเดิม ความขัดแย้ง ความเสี่ยงจากอุบัติเหตุ และคุณภาพของสถานพยาบาลในพื้นที่อยู่ในระดับต่ำ รวมไปถึงวัฒนธรรมการบริโภค และวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของครัวเรือนแรงงานชนเมืองที่เปลี่ยนแปลงไปจากเดิม (บัวพันธ์ พรหมพักพิง และวีระยุทธ โพธิ์ถาวร, 2558)

สถานการณ์การกลายเป็นเมืองในพื้นที่ชนเมืองขอนแก่น ซึ่งได้รับอิทธิพลจากนโยบายการพัฒนาเมือง และการขยายตัวของถนนมิตรภาพ ถนนเลี่ยงเมือง ซึ่งตัดผ่านพื้นที่เทศบาลตำบลราษีไศล เทศบาลตำบลบ้านเป็ด เทศบาลตำบลพระลับ ส่งผลต่อการขยายตัวของเมืองขอนแก่นในลักษณะที่เป็นรูปแบบไขดาว ทำให้พื้นที่ชนเมืองทั้ง 3 พื้นที่ เกิดกระบวนการการกลายเป็นเมืองและการเปลี่ยนแปลงทางด้านเศรษฐกิจ สังคมวัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อมอย่างชัดเจน โดยเฉพาะอย่างยิ่งด้านการบริโภคของครัวเรือนแรงงานชนเมือง (สักรินทร์ แซ่กู, 2557)

จากปรากฏการณ์ที่ได้กล่าวมา ผู้วิจัยสนใจศึกษาปรากฏการณ์วัฒนธรรมการบริโภคของครัวเรือนแรงงานชนเมืองขอนแก่นที่ได้รับผลกระทบจากการกลายเป็นเมือง เพื่อทำความเข้าใจลักษณะการกลายเป็นเมืองในพื้นที่ชนเมืองขอนแก่นที่มีความสัมพันธ์และส่งผลต่อวัฒนธรรมการบริโภคของครัวเรือนแรงงานชนเมืองขอนแก่นที่เปลี่ยนแปลงไปจากอดีต ได้แก่ วิถีความเป็นอยู่ และระดับการบริโภคเป็นอย่างไร ซึ่งข้อค้นพบเหล่านี้ล้วนเป็นประโยชน์ต่อครัวเรือนแรงงานชนเมืองสามารถใช้ในวิถีการยังชีพอย่างยั่งยืน และการรับมือจากสถานการณ์การกลายเป็นเมืองที่เกิดขึ้นอย่างรวดเร็วได้ทั้งในดำเนินนโยบายของภาครัฐ และระดับครัวเรือนต่อไป

วัตถุประสงค์

เพื่อศึกษาวัฒนธรรมการบริโภคของครัวเรือนแรงงานชนเมืองขอนแก่นที่ได้รับผลกระทบจากการกลายเป็นเมือง

การพัฒนารอบแนวคิดการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยได้ทบทวนเอกสารประเด็นหลัก คือ แนวคิดการกลายเป็นเมือง (Urbanization Concept) โดยอธิบายภายใต้กรอบลักษณะการเปลี่ยนแปลงในพื้นที่ชนเมือง และกรอบการบริโภค (Consumption) ที่เป็นผลจากการกลายเป็นเมือง

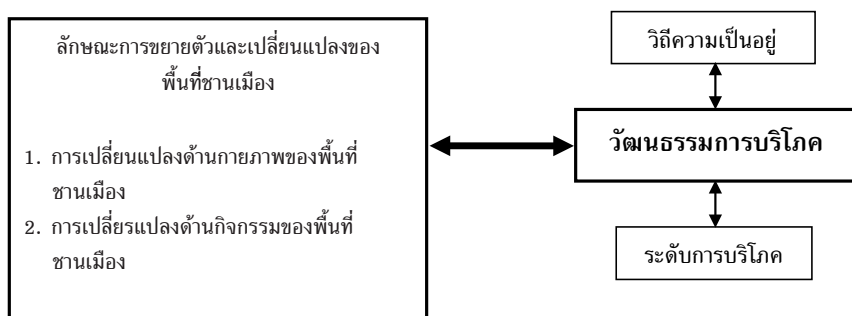
กระบวนการกลายเป็นเมืองนั้นมีพื้นฐานความคิดและรับอิทธิพลจากแนวคิดความทันสมัย (Modernization) ที่มีผลมาจากการพัฒนาอุตสาหกรรมหรือการทำให้เป็นตะวันตก (Westernization) ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างของพื้นที่สู่

การกลายเป็นเมือง ตามแบบฉบับการพัฒนาประเทศของชาติตะวันตก กระบวนการกลายเป็นเมืองสามารถเกิดขึ้นในพื้นที่ต่าง ๆ โดยระยะแรกการกลายเป็นเมืองจะปรากฏขึ้นในพื้นที่เมืองเอกราช หรือเมืองหลักของประเทศ หลังจากนั้นการกลายเป็นเมืองจะเริ่มขยายสู่เมืองระดับรองและเมืองอื่นๆ (ปฐม ทรัพย์เจริญ, 2553) เมื่อพิจารณาถึงความหมายของคำว่า “การกลายเป็นเมือง” จากรากฐานแนวคิดได้ชี้ให้เห็นว่า การกลายเป็นเมืองเกิดขึ้นมาอย่างยาวนาน หากแต่ว่าการกลายเป็นเมืองเริ่มปรากฏชัดเจนมากที่สุดในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่สอง ซึ่งก่อให้เกิดกระบวนการพัฒนาแบบสมัยใหม่และทันสมัย โดยที่ส่งผลอย่างต่อเนื่องในพื้นที่เมืองและพื้นที่ชานเมือง

สำหรับประเด็นการขยายตัวพื้นที่ชานเมือง Piore (2011) ได้อธิบายพื้นที่ชานเมืองภายใต้โครงการวิจัย Integrated Project partially funded ในทวีปยุโรปไว้อย่างน่าสนใจโดยที่ Piore อธิบายว่า การกำหนดพื้นที่ชานเมืองนั้นจะต้องเป็นพื้นที่โดยรอบตัวเมืองประมาณ 48,000 ตารางกิโลเมตรเป็นพื้นที่ที่มีการพัฒนาเข้าถึงและเกิดสิ่งก่อสร้างใหม่เปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว ก่อให้เกิดการขยายตัวของพื้นที่ชานเมือง ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงด้านการตั้งถิ่นฐานระหว่างเมืองกับชนบทที่เชื่อมต่อกันมากขึ้น พื้นที่ชานเมืองมีการสร้างพื้นที่หมู่บ้านแห่งใหม่เข้าไปอยู่พื้นที่หมู่บ้านดั้งเดิม ผลที่ตามมาทำให้เกิดผลกระทบต่อการรูปแบบการใช้ที่ดินที่เปลี่ยนแปลงไปจากอดีต นอกจากนี้ในมิติสังคมศาสตร์ใช้เกณฑ์การพิจารณาและตีความหมายที่แตกต่างกันออกไปจากนักวิชาการกลุ่มประชากรศาสตร์ ซึ่งได้กล่าวไว้ว่า “การกลายเป็นเมือง” หมายถึง การเคลื่อนไหวและการเคลื่อนที่ของหน่วยทางสังคมที่เรียบง่ายไปสู่ความซับซ้อนมากขึ้น มีการขยายอาณาบริเวณหรือขยายอาณาเขตออกไปสู่ชุมชนในใกล้เคียงกันมีเชื่อมต่อระหว่างเมืองกับชนบท ส่งผลให้เกิดกระบวนการกลายเป็นเมืองในเขตพื้นที่ชานเมือง (Peri-Urban) มีการพัฒนาองค์กรเพื่อจัดตั้งกลุ่มอาชีพและนำเทคโนโลยีสมัยเข้ามาช่วยในการดำรงชีวิตในพื้นที่ (Hawley, 1981 อ้างถึงใน ดารณี บัญชรเทวกุล, 2551) ดังนั้นการศึกษาครั้งนี้ได้นำลักษณะการขยายตัวของเมืองมาอธิบายการขยายตัวพื้นที่ชานเมืองขอนแก่นและการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น 2 ลักษณะ คือ การเปลี่ยนแปลงของเมืองด้านกายภาพ ประกอบด้วย ถนน ที่อยู่อาศัย โรงงานอุตสาหกรรม และตลาด การเปลี่ยนแปลงด้านกิจกรรมของพื้นที่ชานเมือง ประกอบด้วยเปลี่ยนแปลงการใช้ประโยชน์จากที่ดิน วิถีชีวิต และอาชีพที่หลากหลายที่เกิดขึ้นในพื้นที่ชานเมืองขอนแก่นทั้ง 3 แห่ง

ในส่วนของวัฒนธรรมการบริโภค Lambregts, Panthasen and Mancharern (2015) ได้กล่าวถึงปัจจัยที่ส่งผลให้เกิดกระบวนการกลายเป็นเมืองไว้ว่า ปัจจัยที่เข้ามาขับเคลื่อนการกลายเป็นเมืองอยู่หลายด้าน แต่ทางด้าน การบริโภคของพื้นที่ชนเมือง ได้กลายเป็นแหล่งเศรษฐกิจทำให้คนมีรายได้เพิ่มมากขึ้น มีการจ้างงาน ครัวเรือนแต่ละครัวเรือนยกระดับฐานะสามารถมีกำลังในการใช้จ่ายใช้สอย เกิดการบริการขึ้นในพื้นที่ ทั้งโรงแรม ร้านอาหาร และงานบริการที่เจ้าของรายเดียว เพื่อให้ตอบสนองต่อความต้องการของคนในพื้นที่ แบบแผนการดำเนินชีวิตมีความสัมพันธ์กับการขยายตัวของเมืองในด้านการเปลี่ยนแปลงลักษณะการบริโภคของสมาชิกในครอบครัว สถาบันสิ่งแวดล้อมไทย (2556) ได้กล่าวถึงปัจจัยผลกระทบที่เกิดขึ้นจากการกลายเป็นเมืองในด้านการบริโภค ประเทศไทย โดยระบุว่า การกลายเป็นเมืองเริ่มขยายตัวส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในการบริโภค เกิดเป็นวิถีชีวิตความเป็นอยู่แบบคนเมือง ในพื้นที่โดยรอบเมืองที่มีอิทธิพลจากรสนิยมการบริโภคอาหารที่เปลี่ยนแปลงไปจากเดิม เพื่อให้เกิดการบริโภคในสิ่งใหม่

จากที่กล่าวถึงในช่วงต้น จึงอาจกล่าวได้ว่าการขยายตัวและเปลี่ยนแปลงของพื้นที่ชนเมืองขอนแก่นมีความสัมพันธ์และส่งผลต่อวัฒนธรรมการบริโภคของครัวเรือนแรงงานชนเมืองขอนแก่นที่เปลี่ยนแปลงไปจากอดีต ได้แก่ วิถีความเป็นอยู่ และระดับการบริโภค และสามารถแสดงเป็นกรอบแนวคิดการวิจัยดังแสดงในภาพที่ 1

ภาพที่ 1 กรอบแนวคิดการวิจัย

ระเบียบวิธีวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ ใช้วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) มีหน่วยวิเคราะห์ในการวิจัย (Unit of Analysis) ระดับครัวเรือน โดยมีผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (Key Informants) คือ หัวหน้าครัวเรือนแรงงาน خانเมืองขอนแก่น ที่ประกอบอาชีพมากกว่าหนึ่งอาชีพขึ้นไป ในพื้นที่บ้านเป็ด บ้านเลิงเปือย บ้านสำราญ อำเภอเมืองขอนแก่น จังหวัดขอนแก่น จำนวน 15 คน เลือกผู้ให้ข้อมูลตามเงื่อนไขข้างต้น ร่วมกับคำแนะนำของผู้นำชุมชน

ขั้นตอนการเก็บรวบรวมข้อมูล (Data Collection) และวิเคราะห์ข้อมูล เริ่มต้นจากการเก็บรวบรวมข้อมูลแบบทุติยภูมิ ได้ศึกษาข้อมูลพื้นฐานที่เกี่ยวข้อง ได้แก่ หนังสือบทความวิชาการงานวิจัย ตำรา และวารสารต่าง ๆ หลังจากนั้นได้ลงพื้นที่เก็บข้อมูลแบบปฐมภูมิ กระบวนการเริ่มต้นเก็บรวบรวมข้อมูล ผู้วิจัยขอหนังสือราชการจากคณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์มหาวิทยาลัยขอนแก่น หลังจากนั้นลงพื้นที่วิจัยเพื่อทำการส่งหนังสือราชการขอความอนุเคราะห์ลงพื้นที่เก็บรวบรวมข้อมูลต่อสำนักงานเทศบาล เพื่อติดต่อผู้นำชุมชนโดยการแนะนำของเจ้าหน้าที่เทศบาลซึ่งเป็นรับผิดชอบในพื้นที่ จากนั้นลงพื้นที่ติดต่อผู้นำชุมชนเพื่อการแนะนำตัว อธิบายวัตถุประสงค์การวิจัย และสอบถามข้อมูลบริบทพื้นที่เบื้องต้นเพื่อสอบถามถึงครัวเรือนแรงงานที่ประกอบอาชีพมากกว่าหนึ่งอาชีพขึ้นไป หลังจากนั้นนัดวันสัมภาษณ์ครัวเรือนแรงงาน เริ่มต้นสร้างความไว้วางใจเชื่อใจโดยการแนะนำตัว อธิบายวัตถุประสงค์ของการเก็บรวบรวมข้อมูลในครั้งนี้ แล้วขออนุญาตผู้ให้ข้อมูลเพื่อทำการสัมภาษณ์ ในกรณีที่หัวหน้าครัวเรือนไม่อยู่ ทำการสัมภาษณ์คนที่มีความใกล้ชิดสนใจสนใจในครัวเรือนรองจากหัวหน้าครัวเรือน

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยนี้ ผู้วิจัยได้ใช้การสัมภาษณ์เชิงลึก (In-Depth Interview) กับผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (Key Informants) คือ หัวหน้าครัวเรือนแรงงาน خانเมือง จำนวน 15 ครัวเรือน รวมถึงการสนทนากลุ่ม (Focus Group Discussion) ประกอบด้วย ผู้นำชุมชนที่เป็นทางการ และผู้นำไม่เป็นทางการ ปราชญ์ชาวบ้าน จำนวน 3 พื้นที่ นอกจากนี้ ผู้วิจัยใช้วิธีการสังเกตแบบมีส่วนร่วมและไม่มีส่วนร่วม (Participatory and Non- Participatory Observation) ในส่วนนี้ผู้วิจัยเลือกการสังเกตเพื่อทำความเข้าใจการกลายเป็นเมืองที่ขยายลงสู่พื้นที่ชานเมือง และทำความเข้าใจความสัมพันธ์ระหว่าง

ลักษณะการกลายเป็นเมืองที่ส่งผลกระทบต่อวัฒนธรรมการบริโภคของครัวเรือนแรงงานชนเมืองขอนแก่น

การวิเคราะห์ข้อมูล สามารถวิเคราะห์ข้อมูลเบื้องต้นในระหว่างที่สัมภาษณ์ และหลังจากการสัมภาษณ์โดยวิเคราะห์ตามกรอบแนวคิดการวิจัย จากนั้นทำการตรวจสอบข้อมูลว่ามีส่วนไหนบ้างที่ตกหล่นไป โดยทำการวิเคราะห์เนื้อหา (Content Analysis) เพื่อทำการจัดหมวดหมู่ข้อมูล (Categories) ของข้อมูลที่ได้มา ทำการแจกแจงข้อมูลให้เกิดความชัดเจนและง่ายต่อการวิเคราะห์เชื่อมโยงความสัมพันธ์การกลายเป็นเมืองที่ส่งผลกระทบต่อพื้นที่ชนเมืองและผู้วิจัยได้ใช้โปรแกรม ATLAS.ti ซึ่งเป็นโปรแกรมช่วยในการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพ โดยสามารถช่วยในการคัดเลือกข้อความสำคัญ (Quotations) และกำหนด (Coding) ของข้อมูลเพื่อให้เข้าใจและเชื่อมโยงความสัมพันธ์ของข้อมูล จากนั้นทำการสังเคราะห์ข้อมูลตามวัตถุประสงค์โดยการรายงานผลใช้วิธีการเชิงพรรณนา (Analysis Descriptive) เพื่อให้ง่ายต่อความเข้าใจ และสรุปผลการวิจัย (ชาย โพธิ์สิตา, 2547)

ผลการวิจัย

ความเป็นเมืองของพื้นที่ชนเมืองขอนแก่น (Urbanization on Khon Kaen Peri-Urban)

ความเป็นเมืองทำให้เกิดการขยายตัวของเมืองขอนแก่นโดยเฉพาะในพื้นที่ชนเมือง พบว่า มีลักษณะการเปลี่ยนแปลง 2 ประการ ได้แก่ การเปลี่ยนแปลงด้านกายภาพของพื้นที่ชนเมือง และการเปลี่ยนแปลงด้านกิจกรรมเมือง

1. การเปลี่ยนแปลงด้านกายภาพของพื้นที่ชนเมือง (Physical Change)

การเปลี่ยนแปลงด้านกายภาพของพื้นที่ชนเมืองขอนแก่น ที่โดดเด่นเห็นได้อย่างชัดเจน คือ การเปลี่ยนแปลงด้านถนน ในพื้นที่ชนเมืองขอนแก่นทั้ง 3 แห่ง เริ่มตั้งแต่การสร้างถนนมิตรภาพ (ทางหลวงหมายเลข 2) ตัดผ่านชนเมืองบ้านสำราญในปี พ.ศ. 2507 การสร้างถนนศรีจันทร์และถนนมะลิวัลย์ตัดผ่านพื้นที่ชนเมืองบ้านเป็ด และการสร้างถนนขอนแก่น-ยางตลาด (ทางหลวงหมายเลข 201) ตัดผ่านชนเมืองบ้านเลิงเปือยในปี พ.ศ. 2509 นอกจากนี้ได้มีการสร้างถนนวงแหวนหรือถนนเลียบเมือง

ขอนแก่น (ทางหลวงหมายเลข 230) โดยมีระยะทางประมาณ 48 กิโลเมตรสร้างทางยกระดับเพื่อเตรียมพร้อมสำหรับปัญหาจราจร สิ่งเหล่านี้ส่งผลทำให้เกิดการขยายตัวเกิดขึ้นอย่างรวดเร็วตามแนวนอนของพื้นที่ชานเมืองขอนแก่น ชาวบ้านเลือกที่จะขายที่ดินทำกินของตนเองที่ติดกับถนนให้นายทุนภายนอกพื้นที่เพื่อนำเงินมาใช้จ่ายและซื้อที่ดินทำงานในบริเวณหมู่บ้านอื่นที่อยู่ห่างออกไป

การเปลี่ยนแปลงด้านที่อยู่อาศัย ในพื้นที่ชานเมืองขอนแก่นทั้ง 3 แห่ง เกิดการสร้างที่อยู่อาศัยในลักษณะที่เป็นอาคารพาณิชย์และหมู่บ้านจัดสรร สำหรับอาคารพาณิชย์มีการสร้างตามแนวนอนหลักของพื้นที่ ปรากฏการณ์นี้เห็นได้ชัดเจนจากชานเมืองบ้านเลิงเปือย และบ้านเปิดที่มีการสร้างหมู่บ้านจัดสรรพบมากที่สุด ซึ่งสิ่งเหล่านี้ล้วนเป็นตัวชี้วัดที่สะท้อนความเป็นเมืองที่ขยายตัวลงสู่พื้นที่ชานเมืองได้อย่างชัดเจนและต่อเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน ดังสะท้อนจากนายณรงค์ (นามสมมติ) เล่าให้ฟังว่า

“...บ้านจัดสรรที่เข้ามาสร้างในพื้นที่หมู่บ้านเราเป็นแห่งแรกก็คือหมู่บ้านเดชาที่ติดกับถนนมะลิวัลย์ นี่แหละคือสิ่งแรกที่สร้างความเป็นเมือง และคนในเมืองหลั่งไหลเข้ามาอยู่ในพื้นที่เรามากขึ้น...” (สัมภาษณ์ ‘นายณรงค์’ วันที่ 4 พฤษภาคม 2559)

การเปลี่ยนแปลงด้านโรงงานอุตสาหกรรม และตลาด ในพื้นที่ชานเมืองขอนแก่นเกิดการเปลี่ยนแปลงทางด้านกายภาพ พบว่า พื้นที่ชานเมืองบ้านสำราญมีการตั้งโรงงานอุตสาหกรรมที่ใหญ่ที่สุดในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ (โรงงานแหวนเดชา) และบริษัทต่าง ๆ สำหรับตลาดมีลักษณะการสร้างห้างสรรพสินค้าชื่อดังตั้งอยู่ตามแนวนอนตั้งตัวอย่างเช่น ห้างดูโฮม ร้านไทวัสดุก่อสร้าง และเทสโก้โลตัส นอกจากนี้พื้นที่ชานเมืองได้จัดตั้งตลาดเพื่อสร้างเป็นพื้นที่ทางเศรษฐกิจของคนในพื้นที่ให้สามารถเข้ามาใช้ประโยชน์ คือ ตลาดบ้านสำราญ ตลาดบ้านคำไฮ และถนนคนเดินบ้านเลิงเปือย

2. การเปลี่ยนแปลงด้านกิจกรรมเมือง (Activities Change)

การเปลี่ยนแปลงการใช้ประโยชน์จากที่ดิน ถือเป็นการเปลี่ยนแปลงด้านกายภาพ ดังที่ได้กล่าวมาข้างต้น ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงด้านการใช้ประโยชน์จากที่ดินของพื้นที่ชานเมืองขอนแก่นทั้ง 3 แห่ง โดยพบว่า การใช้ประโยชน์จากที่ดิน

ของครัวเรือนแรงงานชนเมืองมีการเปลี่ยนแปลงไปจากอดีต ที่ใช้ที่ดินเฉพาะ การทำการเกษตร เลี้ยงสัตว์ และเป็นพื้นที่สาธารณะของคนในชุมชนหลังฤดูกาลเก็บเกี่ยว ผลผลิต แต่ทว่าในปัจจุบันราคาที่ดินในพื้นที่ชานเมืองสูงขึ้นชาวบ้านแบ่งขายที่ดินให้นายทุนจากเมืองขอนแก่นใช้ที่ดินสำหรับสร้างหมู่บ้านจัดสรร และใช้สำหรับการเก็งกำไร ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับที่ดินเริ่มสูญหายไปจากเดิมเนื่องจากการสูญเสียที่ดินทำกิน

การเปลี่ยนแปลงด้านวิถีชีวิต ในพื้นที่ชานเมืองทั้ง 3 แห่งนั้น เมื่อทำการพิจารณาถึงด้านกิจกรรมของคนชานเมืองเริ่มทำให้ความสัมพันธ์วิถีชีวิตของคนในพื้นที่ เกิดเปลี่ยนแปลงไปจากเดิม กล่าวคือ วิถีชีวิตมีความเร่งรีบในการประกอบอาชีพ ความสัมพันธ์ในชุมชนที่ลดน้อยลงไปเนื่องจากประชากรแฝงที่เข้ามาอยู่ในพื้นที่ชานเมือง ในด้านการอยู่การกินของคนในพื้นที่ชานเมืองมีการเปลี่ยนแปลงไปในด้านความสะดวกสบายในการใช้ชีวิตที่เพิ่มขึ้น หากแต่จะต้องแลกมาซึ่งค่าใช้จ่ายในการอุปโภคบริโภคเพิ่มมากขึ้นเช่นเดียวกัน

การเปลี่ยนแปลงด้านอาชีพที่หลากหลาย ในพื้นที่ชานเมืองขอนแก่นทั้ง 3 แห่ง พบว่า มีกิจกรรมการจ้างงานเพิ่มขึ้นและครัวเรือนแรงงานในพื้นที่มีทางเลือก ในการประกอบอาชีพเพิ่มขึ้น ซึ่งในอดีตที่ผ่านมามีการประกอบอาชีพทำนาเพียงอย่างเดียว แต่ทว่าในปัจจุบันมีแรงงานเข้าไปเฝ้ากลับของแรงงานเลือกที่จะเดินทางเข้าไปทำงาน ในเขตเมืองขอนแก่น และเปิดโอกาสทางเลือกอาชีพเพิ่มขึ้น อาชีพส่วนใหญ่ที่พบในเขต ชานเมืองที่ทำงานเข้าไปเฝ้ากลับ คือ ลูกจ้างบริษัท รับจ้างทั่วไป ก่อสร้าง งานบริการ และ รับราชการ

สรุปได้ว่า ลักษณะการเปลี่ยนแปลงในพื้นที่ชานเมืองขอนแก่นทั้ง 3 พื้นที่ เห็นได้ชัดเจนใน 2 ลักษณะเด่น คือ การเปลี่ยนแปลงด้านกายภาพของพื้นที่ชานเมือง และการเปลี่ยนแปลงด้านกิจกรรมเมือง ซึ่งเป็นไปตามแนวคิดการกลายเป็นเมืองที่ทำให้พื้นที่ ชานเมืองเกิดการเปลี่ยนแปลงทางด้านกายภาพที่เน้นการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานเป็นหลัก แต่ทว่าปรากฏการณ์ด้านกิจกรรมเมืองที่เกิดขึ้นในพื้นที่ชานเมืองขอนแก่นมีความแตกต่างจาก พื้นที่ชานเมืองในแถบทวีปยุโรปและอเมริกา เนื่องจากชานเมืองในทวีปยุโรปได้รับการ จัดการที่เป็นรูปแบบ พื้นที่ชานเมืองส่วนใหญ่ใช้สำหรับเป็นที่อยู่อาศัยของคนที่จะเข้ามา ทำงานในเมือง (Piorr, 2011)ซึ่งในจังหวัดขอนแก่นนั้นก็มีลักษณะเฉพาะ กล่าวคือ

ประชากรส่วนใหญ่ที่เข้ามาทำงานในเมืองขอนแก่นเป็นคนที่มีอาศัยอยู่ในชนพื้นที่
ชนเมืองเดิม ที่ได้รับแรงผลักดันและแรงดึงดูดจากความเป็นเมืองให้เข้ามาทำงาน

วัฒนธรรมการบริโภคของครัวเรือนแรงงานชนเมืองขอนแก่น

จากการสัมภาษณ์เชิงลึกครัวเรือนแรงงานชนเมืองขอนแก่นนั้น ทำให้ทราบถึง
การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นด้านวัฒนธรรมการบริโภคของครัวเรือนที่มีความสัมพันธ์
กับการกลายเป็นเมืองที่ขยายลงสู่พื้นที่ชนเมือง ทำให้ครัวเรือนมีความเป็นอยู่
ที่เปลี่ยนแปลงไป ซึ่งส่งผลต่อวัฒนธรรมการบริโภคที่เปลี่ยนไปด้วย โดยสามารถวิเคราะห์
ได้ในสองประเด็น คือ วิถีความเป็นอยู่และระดับการบริโภค

1. วิถีความเป็นอยู่

วิถีความเป็นอยู่ของครัวเรือนแรงงานชนเมืองบ้านเป็ด พบว่า การดำเนินชีวิต
ของครัวเรือนแรงงานชนเมืองเริ่มเปลี่ยนแปลงไปจากเดิมมาก ไม่ได้มีการดำเนินชีวิต
ตามฤดูกาลเหมือนสมัยก่อน เพราะสมัยก่อนหลังจากทำนาเสร็จจะหาอยู่หากินตาม
หมู่บ้าน พอถึงฤดูฝนก็จะหาปลาตามลำห้วย และหนองก็ ทุกวันนี้มีบางครัวเรือน
ที่ยังทำแบบนี้อยู่บ้างแต่ไม่มากเท่าสมัยก่อน ครัวเรือนที่ดำเนินชีวิตลักษณะนี้ส่วนใหญ่
ครัวเรือนนั้นจะมีคนเฒ่า คนแก่ ที่หาอยู่หากินเช่นนี้ ปัจจุบันเมื่อเมืองขยายตัวมากขึ้น
การดำเนินชีวิตเร่งรีบ จากวิถีชีวิตที่เรียบง่ายต้องต่อสู้ดิ้นรน ความเป็นอยู่เปลี่ยนจาก
หาอยู่หากินมาเป็นซื้ออยู่ซื้อกินแทน วิถีความเป็นอยู่เริ่มเปลี่ยนแปลงไปไม่เป็นไป
ตามฤดูกาลดังสะท้อนจากคำกล่าวของ นางกุหลาบ (นามสมมติ) อายุ 56 ปี และนางสุภาพ
(นามสมมติ) อายุ 53 ปี กล่าวว่า

“...ทุกวันนี้ข้าก็ต้องซื้อ น้ำก็ต้องซื้อ ทุกอย่างก็ต้องได้ซื้อ เงินใครจะหามาได้
ทันใช้ หาได้ต่อ หาได้ทัน ไม่รู้ว่าหาเงินมาจากไหน ครัวเรือนของเรานั้นต้องซื้อกิน
อย่างเดียว ต่างคนต่างเร่งรีบ ซื้ออาหารถุง อาหารสำเร็จรูปมาจากตลาดมากิน ตอนนี้
ไม่ได้หาอยู่หากินแล้ว อยากได้อะไร หรืออยากกินอะไรก็เข้าไปซื้อที่ตลาด หรือไปซื้อ
ในเมืองขอนแก่นออกมา...” (สัมภาษณ์ ‘นางกุหลาบ’ วันที่ 25 กันยายน 2559)

“...วิถีความเป็นอยู่สมัยก่อนก็ออกไปหาอยู่หากิน แต่ทุกวันนี้ทุกคนก็ทำงาน ไม่ได้ออกไปหากิน จำเป็นต้องซื้อมาประกอบอาหารกินเอง กินข้าวส่วนใหญ่แทบไม่ได้ กินข้าวด้วยกัน...” (สัมภาษณ์ ‘นางสุภาพ’ วันที่ 25 กันยายน 2559)

สำหรับครัวเรือนแรงงานบ้านเลิงเปือยที่ได้รับผลจากการกลายเป็นเมืองของจังหวัดขอนแก่น พบว่า วิถีชีวิตความเป็นอยู่ของครัวเรือนแรงงานชนเมืองมีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น มีโอกาสและทางเลือกในการเข้าถึงทรัพยากรด้านอาหารที่มีความหลากหลาย เนื่องจากบ้านเลิงเปือยมีตลาดติดกับหมู่บ้านประมาณ 1 กิโลเมตร ทุกครัวเรือนสามารถเดินไปตลาดเพื่อซื้ออาหารและจับจ่ายใช้สอยได้ นอกจากนั้นแล้ว จากบริบทภูมิหลังทำให้ทราบว่าในช่วงเช้าและเย็นมีรถจักรยานยนต์นำอาหารบรรจุใส่ถุงพลาสติกมาขายอาหารในหมู่บ้านด้วย หรือที่ชาวบ้านเรียกว่า “รถพุ่มพวง” ในส่วนคุณภาพของอาหารครัวเรือนแรงงานจำเป็นต้องมีการคัดเลือกอาหารแต่ละชนิดเพื่อนำมาประกอบอาหารเนื่องจากอาหารบางชนิดอาจจะปนเปื้อนสารเคมีที่เป็นอันตราย ดังสะท้อนจากคำกล่าวของนางอารี (นามสมมติ) อายุ 52 ปี กล่าวว่า

“...เมื่อสมัยก่อนครัวเรือนแม่ก็ทำอาหารตามฤดูกาล แต่ในปัจจุบันนี้อยากกินอะไรก็กินได้มันทุกฤดูกาล ขอแค่เรามีเงินเท่านั้น แต่ก็ต้องดูดี ๆ เกี่ยวกับสารเคมี เช่น ปลาหมึกสมัยก่อนนี้เป็นปีค้อยได้กินทีหนึ่ง แต่ตอนนี้อะยากกินตัวใหญ่ ๆ แค่นี้ก็ซื้อมากินได้ สะดวกดี มีความเป็นอยู่ดีขึ้น...” (สัมภาษณ์ ‘นางอารี’ วันที่ 11 ธันวาคม 2559)

สำหรับครัวเรือนแรงงานบ้านสำราญมีวิถีชีวิตความเป็นอยู่เริ่มได้รับผลกระทบจากการกลายเป็นเมือง โดยเฉพาะพื้นที่บ้านสำราญมีการเปลี่ยนแปลงไปแต่เมื่อเปรียบเทียบกับพื้นที่ชนเมืองทั้งสองพื้นที่ ๆ ได้กล่าวมา พบว่า ยังไม่มีการเปลี่ยนแปลงในการดำเนินชีวิตไม่มาก ลักษณะการดำเนินชีวิตและความเป็นอยู่ของครัวเรือนยังมีการปลูกผักและหาปลาเพื่อนำมาประกอบอาหาร สำหรับเครื่องปรุงนั้นจำเป็นต้องซื้อเพราะไม่สามารถทำเองได้ ในกรณีครัวเรือนนางบุญยัง (นามสมมติ) อายุ 59 ปี ที่ประกอบอาหารกินเอง โดยมีการปลูกผัก และจับปลาในบ่อที่ขุดไว้ และครัวเรือนนางนอม (นามสมมติ) อายุ 54 ปี เป็นครัวเรือนที่ใช้ชีวิตเหมือนเดิมไม่มีการการเปลี่ยนแปลงไปมาก แต่ยังมีครัวเรือน

ที่มีวิถีชีวิตที่เปลี่ยนแปลงไปโดยความเป็นอยู่ต้องซื้อแต่เพียงอย่างเดียว อย่างเช่นครัวเรือนนางน้อย (นามสมมติ) อายุ 52 ปี ที่สามีเสียชีวิต สมาชิกในครัวเรือนมีเฉพาะผู้หญิง ไม่มีใครที่ออกไปหาอยู่หากิน จึงทำให้การบริโภคอาหารของครัวเรือนจำเป็นต้องซื้อมาทำกินเองเพียงอย่างเดียว

2. ระดับการบริโภค

จากการสัมภาษณ์ครัวเรือนแรงงาน خانเมืองบ้านเป็ดด้านระดับการบริโภค ทำให้ทราบว่า เมื่อวิถีชีวิตความเป็นอยู่เริ่มเปลี่ยนแปลงไป เนื่องจากการขยายตัวของเมือง ขอนแก่นสู่พื้นที่ خانเมืองบ้านเป็ด ส่งผลทำให้ครัวเรือนแรงงาน خانเมืองจำเป็นต้องมีระดับการบริโภคเพิ่มมากขึ้น เนื่องจากไม่ได้มีเวลาที่จะกลับมาใช้ชีวิตแบบหาอยู่หากิน ครัวเรือนจำเป็นต้องซื้อสิ่งของเพื่อใช้ในการบริโภค จากการสัมภาษณ์ครัวเรือนทั้ง 5 ครัวเรือน ได้สะท้อนข้อมูลที่น่าสนใจเป็นอย่างยิ่งว่า ครัวเรือนต้องหาเงินเพิ่มเพื่อที่จะใช้จ่ายการซื้ออาหาร มีค่าใช้จ่ายเกี่ยวกับอาหารต่อวันอยู่ประมาณ 300-600 บาท ซึ่งเพิ่มขึ้นจากสมัยก่อนมาก ราคาอาหารที่ซื้อก็สูงขึ้น ราคาเท่ากับอาหารในเมือง ส่งผลให้ครัวเรือนแรงงานต้องทำงานเพื่อนำเงินมาใช้จ่ายในครัวเรือนเพิ่มขึ้นเช่นกัน ดังสะท้อนจากคำกล่าวของนางสำรอง (นามสมมติ) อายุ 61 ปี กล่าวว่า

“...วันหนึ่งครัวเรือนต้องเก็บเงินไว้เพื่อใช้จ่ายประมาณ 400-500 บาท ต่อวัน การกินการอยู่ทุกวันนี้ ก็คือการกินนี้กินเปลืองมาก สำหรับผู้ใหญ่และคนเฒ่าคนแก่ กินอะไรก็ได้ กินอะไรก็ได้เสร็จ ผู้ใหญ่กินข้าวเสร็จแล้ว แต่เด็กนักเรียนน้อยยังกินไม่เสร็จ ถ้าไม่มีผงชูรสก็จะไม่ได้กิน กินก็ไม่อร่อย...” (สัมภาษณ์ ‘นางสำรอง’ วันที่ 25 กันยายน 2559)

ครัวเรือนแรงงาน خانเมืองบ้านเลิงเปือยมีระดับการบริโภค พบว่า ปัจจุบัน การกินการอยู่ของสมาชิกในครัวเรือนมีการบริโภคที่แตกต่างกันไป ผู้สูงอายุยังมีการกินการอยู่เหมือนเดิม รับประทานอาหารแบบง่าย ๆ ที่สามารถปรุงกินเองได้ เช่น ส้มตำ น้ำพริก ผักลวก เป็นต้น สำหรับสมาชิกครัวเรือนในวัยทำงานมีการบริโภคที่เปลี่ยนแปลงไป เนื่องจากจำเป็นต้องเร่งรีบทำงานสร้างรายได้จึงทำให้ต้องซื้ออาหารมารับประทานในตอนเช้า และตอนเย็น ในด้านเด็กนักเรียนมีการบริโภคอาหารจานด่วนเพิ่มขึ้น เนื่องจากมีความสะดวกสบายและง่ายต่อการรับประทาน บางครั้งการรับประทานอาหารจานด่วน

ก็เพื่อแสดงสัญญาณทางการบริโภค รับประทานเพื่อให้ได้ความหมายของอาหารนั้นๆ “เพื่อนพาทิน กินตามเพื่อน” เมื่อพิจารณารายจ่ายที่ครัวเรือนต้องสำรองเกี่ยวกับการบริโภคของครัวเรือนในหนึ่งวัน พบว่า ครัวเรือนต้องมีค่าใช้จ่ายในด้านอาหารวันละ 200-300 บาท ซึ่งในส่วนนี้ยังไม่ได้รวมค่าใช้จ่ายอื่นๆ

สำหรับครัวเรือนแรงงานชนเมืองบ้านสำราญนั้นมีระดับการบริโภคที่เปลี่ยนแปลงไปมีวิถีชีวิตความเป็นอยู่ 2 ลักษณะ คือ หายู่หากิน และการซื้ออยู่ซื้อกิน ทำให้ระดับการบริโภคของครัวเรือนต้องเพิ่มขึ้นเช่นเดียวกัน ซึ่งในหนึ่งวันครัวเรือนจำเป็นต้องจ่ายค่าอาหารประมาณ 100 บาทต่อวัน ถือได้ว่าเป็นค่าใช้จ่ายไม่มากเท่าสองพื้นที่ชนเมืองที่ได้กล่าวมาข้างต้น อาจเป็นเพราะว่าพื้นที่ชนเมืองบ้านสำราญยังมีพื้นที่ทรัพยากรสำหรับหาอยู่หากินบ้าง ครัวเรือนปลูกผักกินเองบ้างเนื่องจากมีพื้นที่สำหรับทำการเกษตรในรูปแบบอื่น

สรุปได้ว่า ปรากฏการณ์การกลายเป็นเมืองได้ส่งผลต่อวัฒนธรรมการบริโภคของครัวเรือนแรงงานชนเมืองขอนแก่นทั้ง 3 พื้นที่ ทำให้ครัวเรือนสมัยใหม่เลือกบริโภคเชิงสัญญาณมากกว่าการบริโภคเพื่อความอยู่รอด ดังนั้น วัฒนธรรมการบริโภคของครัวเรือนแรงงานชนเมืองขอนแก่นจึงมีวัฒนธรรมการบริโภคคล้ายคลึงกับคนเมือง ซึ่งเป็นไปตามแนวคิดที่ว่าด้วยการกลายเป็นเมืองนั้นจะสร้างวัฒนธรรมใหม่ขึ้นมาในพื้นที่ชนเมืองขอนแก่นนั่นเอง (Lambregts et al., 2015)

บทสรุปและอภิปรายผล

ลักษณะการเปลี่ยนของชนเมืองขอนแก่นทั้ง 3 แห่งมีลักษณะการเปลี่ยนแปลงอยู่ 2 ลักษณะ กล่าวคือ (1) การเปลี่ยนแปลงของชนเมืองด้านกายภาพ ได้แก่ การขยายตัวของพื้นที่ถนนในพื้นที่ชนเมืองขอนแก่น โดยมีถนนหลักตัดผ่านพื้นที่ชนเมืองมีถนนมิตรภาพ ถนนศรีจันทร์ ถนนมะลิวัลย์ ถนนขอนแก่นยาง-ตลาด และถนนเลี่ยงเมืองขอนแก่น ส่งผลทำให้เกิดการสร้างที่อยู่อาศัยและสิ่งปลูกสร้างตามแนวถนนในรูปแบบหมู่บ้านจัดสรร บริษัท และโรงงานอุตสาหกรรมขนาดใหญ่และขนาดย่อมในพื้นที่ชนเมือง นอกจากนี้ตามแนวถนนหลักยังมีการขยายตัวในรูปแบบพื้นที่ทางเศรษฐกิจของชนเมืองใหม่เกิดขึ้น เช่น ตลาดชุมชนบ้านสำราญ และถนนคนเดินบ้านเลิงเปือย ซึ่งปรากฏการณ์

ดังกล่าวสอดคล้องกับงานวิจัยของณานิภา สุขวัญนิจิตร (2546) ได้ชี้ให้เห็นลักษณะการขยายตัวของชานเมืองของจังหวัดนนทบุรี พื้นที่อำเภอปากเกร็ดช่วงปี พ.ศ. 2539 เริ่มมีการกระจายตัวของเมืองโดยที่มีลักษณะการกระจายตัวของครัวเรือนทางด้านการริมแม่น้ำเจ้าพระยาในช่วงระยะแรก แต่ในปัจจุบันการกระจายตัวของเมืองและชานเมืองมีทิศทางที่ไม่เป็นระเบียบขยายตัวตามถนนที่ตัดผ่าน มีปัจจัยจากถนนสายหลักคือ ถนนติวานนท์ และถนนแจ้งวัฒนะ การใช้ประโยชน์จากที่ดินเปลี่ยนไปจากเดิมได้สร้างบ้านจัดสรร อาคารพาณิชย์ คนในพื้นที่อำเภอปากเกร็ดทำการเกษตรลดน้อยลงและป็นัดดา พาณิชยพันธ์ (2554) ได้อธิบายรูปแบบการขยายตัวของพื้นที่ชานเมืองซึ่งอยู่ห่างจากเมืองประมาณ 8-9 กิโลเมตร มีรูปแบบการขยายตัวอย่างไร้ระเบียบและไม่มีรูปแบบ ส่วนใหญ่ขยายตัวตามแนวถนนมีการเชื่อมต่อระหว่างเมืองกับชนบทโดยผ่านโครงสร้างพื้นฐานที่ดี (2) การเปลี่ยนแปลงด้านกิจกรรมของพื้นที่ชานเมืองพบว่า มีการเปลี่ยนแปลงการใช้ประโยชน์จากที่ดินของพื้นที่ชานเมืองขอนแก่นทั้ง 3 แห่งจากอดีตพื้นที่ชานเมืองดังกล่าวได้ทำกิจกรรมเกี่ยวกับการทำเกษตร เลี้ยงสัตว์ และเป็นพื้นที่สาธารณะหลังฤดูการเก็บเกี่ยว แต่ทว่าปัจจุบันชาวบ้านได้แบ่งขายที่ดินให้แก่นายทุนเพื่อเก็งกำไร และสร้างเป็นหมู่บ้านจัดสรรส่งผลทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างคนและพื้นที่เริ่มสูญหายไป นอกจากนี้ยังส่งผลกระทบต่อความสัมพันธ์ในชุมชนเริ่มลดน้อยลงเนื่องจากครัวเรือนใช้ชีวิตตามวิถีที่เร่งรีบและค่าใช้จ่ายสำหรับบริโภคของครัวเรือนเพิ่มขึ้น หากแต่ว่าการขยายตัวของเมืองในพื้นที่ชานเมืองได้สร้างโอกาสให้แก่ครัวเรือนแรงงานให้มีทางเลือกในการประกอบอาชีพเพิ่มมากขึ้น ซึ่งสอดคล้องกับ Thongyou et al. (2014) ที่ได้อธิบายถึงการรับรู้ผลกระทบจากการกลายเป็นเมืองขอนแก่นการเพิ่มโอกาสในการมีงานทำที่หลากหลายของครัวเรือนแรงงานชานเมืองทำให้สามารถเข้าถึงและครอบครองสินทรัพย์ทุนในการดำรงชีพได้แตกต่างกันทั้งผลกระทบด้านลบและผลกระทบด้านบวก

ผลกระทบจากการกลายเป็นเมืองได้ส่งผลกระทบต่อวัฒนธรรมการบริโภคของครัวเรือนแรงงานชานเมืองขอนแก่นทั้ง 3 พื้นที่ ในส่วนของ “วิถีชีวิตความเป็นอยู่” ของครัวเรือนแรงงานชานเมืองเริ่มมีการเปลี่ยนแปลงจากการหาอยู่หากินมาซื้ออยู่ซื้อกินแทนครัวเรือนแรงงานมีการซื้ออาหารจากตลาดทั้งที่อยู่ในหมู่บ้าน และใกล้หมู่บ้าน นอกจากนี้ยังมีรถนำอาหารเข้าไปขายในหมู่บ้านซึ่งเรียกว่า “รถฟุ่มพวง” ครัวเรือนแรงงานเลือกซื้อแล้วนำมาประกอบอาหารเองที่บ้าน น้อยครัวเรือนมากที่จะซื้ออาหารถุงที่เป็นอาหาร

สำเร็จรูปมารับประทาน สำหรับระดับการบริโภคของครัวเรือนแรงงานทั้ง 3 พื้นที่ มีระดับการบริโภคที่สูงขึ้น รายจ่ายในด้านการบริโภคอาหารเพิ่มมากขึ้น สมาชิกในครัวเรือน มีการบริโภคที่แตกต่างกัน วัยรุ่นเริ่มบริโภคอาหารที่เป็นเชิงสัญญาะ บริโภคในเชิงความหมาย มากกว่าการบริโภคเพื่อความอยู่รอด ส่วนวัยสูงอายุเลือกบริโภคเพื่อความอยู่รอดเท่านั้น และครัวเรือนต้องสำรองค่าใช้จ่ายเฉพาะอาหารไว้ประมาณวันละ 100-300 บาทต่อวัน ซึ่งถือว่าเป็นจำนวนเงินอยู่ในระดับที่สูงพอสมควรซึ่งสอดคล้องกับกิริติพร จูทะวิริยะ คำยิน สานยาวง และคำพอน อินทิพอน (2554) ที่อธิบายถึงวิถีการบริโภคอาหารกับการเปลี่ยนแปลงทางสังคม ในยุคโลกาภิวัตน์ เขตนครหลวงเวียงจันทน์ สปป. ลาว มองว่า คนรุ่นใหม่มีการสร้างชุดความรู้ รูปแบบ และทัศนคติการบริโภคอาหารพื้นบ้าน ที่เปลี่ยนแปลงไปจากรุ่นบรรพบุรุษของตนและเกิดการปรับเปลี่ยนวิถีในการบริโภค ไปตามกระแสแห่งสังคมสมัยใหม่

จากการกลายเป็นเมืองได้ส่งผลต่อวัฒนธรรมการบริโภคของครัวเรือนแรงงาน ชนเมืองที่เปลี่ยนแปลงไป เริ่มต้นจากการหาอยู่หากินกลายมาเป็นการซื้ออยู่ซื้อกิน ส่งผลต่อระดับการบริโภคที่เปลี่ยนแปลงไปเช่นเดียวกัน คนสมัยใหม่เลือกบริโภค อาหารเชิงสัญญาะ บริโภคความหมายมากกว่าการบริโภคอาหารเพื่อความอยู่รอดและ ความปลอดภัย ซึ่งถือได้ว่าเป็นวัฒนธรรมการบริโภคใหม่ที่เกิดขึ้นในสังคมของครัวเรือน แรงงานชนเมืองขอนแก่นในปัจจุบัน

ข้อเสนอแนะในการวิจัย

จากผลการศึกษาดังกล่าว จะเห็นได้ว่าวัฒนธรรมการบริโภคของครัวเรือน แรงงานชนเมืองขอนแก่นมีการเปลี่ยนแปลงไปจากอดีต ซึ่งการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นนั้น เกิดขึ้นจากการกลายเป็นเมืองส่งผลทำให้ครัวเรือนแรงงานมีวัฒนธรรมการบริโภค เปลี่ยนจากการหาอยู่หากิน มาเป็นการซื้ออยู่ซื้อกินเป็นหลักมารับประทาน ซึ่งไม่ทราบถึง กระบวนการปรุงอาหารที่ถูกสุขลักษณะ รวมไปถึงครัวเรือนแรงงานชนเมืองมีการเลือก ซื้ออาหารมาปรุงเอง สำหรับระดับการบริโภคของครัวเรือนแรงงานชนเมืองมุ่งไปสู่ การบริโภคอาหารเชิงสัญญาะ มีการบริโภคอาหารเชิงความหมายของตัวเอง ทำให้เกิดการ เปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมการบริโภคที่เปลี่ยนแปลงไปจากอดีตที่ผ่านมา

จากประเด็นข้อมูลสำคัญดังกล่าวมาข้างต้น จึงทำให้เกิดข้อเสนอแนะเชิงนโยบายต่อพื้นที่ชานเมืองขอนแก่น (1) องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นควรกำหนดนโยบายและประกาศเขตพื้นที่ตลาดที่ถูกสุขลักษณะในพื้นที่ชานเมืองขอนแก่น เพื่อให้เกิดการบริโภคอาหารที่มีประโยชน์และลดความเสี่ยงจากการบริโภคอาหารที่ไม่มีความปลอดภัย (2) เทศบาลตำบลบ้านเป็ด เทศบาลตำบลพระลับ และเทศบาลตำบลสำราญส่งเสริมพื้นที่จำหน่ายสินค้าอาหารปลอดภัยแก่ครัวเรือนแรงงานชานเมืองขอนแก่น ให้มีทางเลือกในการบริโภคอาหารที่มีคุณค่า (3) เทศบาลตำบลบ้านเป็ด เทศบาลตำบลพระลับ และเทศบาลตำบลสำราญส่งเสริมกิจกรรมการบริโภคอาหารระหว่างสมาชิกในครัวเรือน เพื่อสร้างความสัมพันธ์ในครัวให้มีการบริโภคอาหารร่วมกัน

กิตติกรรมประกาศ

งานวิจัยชิ้นนี้เป็นส่วนหนึ่งของวิทยานิพนธ์เรื่อง “ความมั่นคงในการดำรงชีพของครัวเรือนแรงงานชานเมืองขอนแก่น” ได้รับทุนสนับสนุนการทำวิทยานิพนธ์โดยศูนย์วิจัยพหุลักษณะสังคมลุ่มน้ำโขง คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น

เอกสารอ้างอิง

- กฤษดา ปัจจำเเนย์ และธนพฤกษ์ ขามะรัตน์. (2559). ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อความมั่นคงในการดำรงชีพของครัวเรือนแรงงานชานเมือง. วารสารมนุษยกับสังคม. 1(2): 159-175.
- กীরติพร จูตะวิริยะ และคณะ. (2554). วิธีการบริโภคอาหารกับการเปลี่ยนแปลงทางสังคม ในยุคโลกาภิวัตน์เขตนครหลวงเวียงจันทน์ สปป. ลาว. วารสารสังคมลุ่มน้ำโขง. 7(2): 49-73.
- ชาย โพธิ์สิตา. (2547). ศาสตร์และศิลป์แห่งการวิจัยเชิงคุณภาพ. นครปฐม: สำนักพิมพ์สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล.

- ณานิกา สุวัฒน์วิจิตร. (2546). **วิวัฒนาการเมืองและรูปแบบการตั้งถิ่นฐานมนุษย์ของเทศบาลปากเกร็ด จังหวัดนนทบุรี. วิทยานิพนธ์ปริญญาวิทยาศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาภูมิศาสตร์การวางแผนการตั้งถิ่นฐานมนุษย์บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.**
- บัวพันธ์ พรหมพักพิง. (2549). **ความอยู่ดีมีสุข: แนวคิดและประเด็นการศึกษาวิจัย. วารสารมนุษยศาสตร์สังคมศาสตร์. 23(2): 1-3.**
- บัวพันธ์ พรหมพักพิง และวีระยุทธ โพธิ์ถาวร. (2558). **โครงการศึกษาศักยภาพของคนเมืองในการรับมือกับภัยพิบัติ: กรณีศึกษาชุมชนคลองหะว่ ตำบลคลองสอ.หาดใหญ่ จ.สงขลา. วารสารกรณีศึกษา: งานวิจัยในไทยด้านการรับมือของเมืองกับการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศ Urban Climate Resilience Research. 1(1): 1-2.**
- ปฐม ทรัพย์เจริญ. (2553). **สังคมวิทยาเมือง URBAN SOCIOLOGY. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง.**
- ปนัดดา พาณิชนพันธ์. (2554). **พัฒนาการของโครงข่ายการขนส่งและการเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดินในเขตชานเมือง: กรณีศึกษาชานเมืองเชียงใหม่-แม่โจ้. วิทยานิพนธ์ปริญญาวิทยาศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาภูมิศาสตร์บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.**
- สถาบันสิ่งแวดล้อมไทย. (2556). **กระบวนการกลายเป็นเมืองในประเทศไทย Urbanization in Thailand. [ม.ป.ท.: ม.ป.พ].**
- ลักรินทร์ แซ่ภู. (2557). **Urbanization ของนครขอนแก่นและอนาคต. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ศูนย์ศึกษามหานครและเมือง มหาวิทยาลัยรังสิต.**
- Lambregts, B., Panthasen, T., and Mancharern, S. (2015). **Urbanization in the Bangkok Metropolitan region: trends, drivers and challenges. Case Study: Urban Climate Resilience Research in Thailand. 1(1): 1-2.**
- Phuttharak, T. (2015). **Urbanization and Urban Development of Rapid Growth: Udon Thani. Ph.D Dissertation. Department of Development Science, Khon Kean University, Thailand.**

- Piorr, A. (2011). **Peri-Urbanisation in Europe: Towards a European Policy to sustain Urban-Rural Future**. Berlin: H.Heenemann.
- Roberts, B. and Kanaley, T. (2006). **Urbanization and Sustainability in Asia Case Studies of Good Practice**. Philippine: Asian Development Bank.
- Sheng, Y.K. (2013). **Urban Challenges in South-East Asia**. [n.p.].
- Thongyou, M., Sosamphanh, B., Chamaratana, T., and Phongsiri, M. (2014). Perception on Urbanization Impact on the Hinterlands: A Study of Khon Kaen City. **Asian Social Science**. 10(11): 33-41
- UN-Habitat. (2013). **Sustainable Urbanization in Asia: A Sourcebook for Local Governments**. Nairobi: UNON Services Section
- United Nations. (2015). **World Urbanization Prospects: The 2014 Revision**. New York: Economic and Social Affairs
- Zhang, X.Q. (2016). The trends, promises and challenges of urbanization in the world. **Habitat International**. 54(1): 241-252.